

مقاله پژوهشی: قانون ماهوی قابل اعمال در کمیسیون‌های حقیقت‌یاب با تأکید بر کمیته حقیقت‌یاب در مورد ایران

فریمه فضلی^۱، احمد مومنی راد، خیرالله پروین^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۶

چکیده:

فرآیند حقیقت‌یابی در حوزه حقوق بشر، رویه‌ای انتقادی و شبه‌قضایی است که تحت هدایت مجموعه‌ای از قواعد حقوقی بین‌المللی انجام می‌شود. این فرآیند باید علاوه بر اصول حقوقی، ملاحظات بشردوستانه و جامعه‌شناختی را نیز مدنظر قرار دهد. انعطاف‌پذیری در معیارهای قانونی باید ضمن رفع نگرانی‌های بشردوستانه، از حفظ مشروعیت و رعایت موازین قانونی اطمینان حاصل کند. یکی از نهادهای حقیقت‌یاب مهم که توسط شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد تشکیل شده، کمیته حقیقت‌یاب در مورد جمهوری اسلامی ایران است. این مقاله با بررسی مبنای حقوقی تشکیل این کمیته، به اصولی نظیر عدم تبعیض، بی‌طرفی و حسن نیت پرداخته و این پرسش را مطرح می‌کند که حتی اگر این مأموریت به شکلی مستقل و بر مبنای حسن نیت تشکیل شده باشد، قانون ماهوی قابل اعمال بر عملکرد آن چیست؟ نهادهای حقیقت‌یاب باید به‌طور دقیق از استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر پیروی کرده و منابع متنوع حقوقی را به کار گیرند تا اعتبار و سازگاری نتایج خود را تضمین کنند. استفاده از این استانداردها می‌تواند مسیر هدایت فرآیند حقیقت‌یابی و ارزیابی عملکرد دولت‌ها در موارد نقض حقوق بشر را مشخص کند. با پایبندی به این اصول، مأموریت‌های حقیقت‌یاب می‌توانند نقش مؤثری در تضمین عدالت و مسئولیت‌پذیری ایفا کنند. با این حال، هرگونه انحراف از این استانداردها، به معنای نقض نخستین گام از موازین حقوق بین‌المللی بشر توسط خود این مأموریت‌ها خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: قانون ماهوی قابل اعمال، کمیته حقیقت‌یاب، مأموریت حقیقت‌یاب، حقوق بین‌الملل

بشر، جمهوری اسلامی ایران

^۱ دانشجوی دکترا حقوق بین الملل، پردیس بین المللی دانشگاه تهران، تهران، ایران، پست الکترونیکی:

farimahfazli9@gmail.com

^۲ عضو هیات علمی مدعو پردیس بین المللی ارس دانشگاه تهران، تهران، ایران

^۳ عضو هیات علمی مدعو پردیس بین المللی ارس دانشگاه تهران، تهران، ایران

مقدمه

نهادهای تحقیق و هیات‌های حقیقت‌یاب را می‌توان نمونه‌های سنتی سازکارهای مقدماتی در نظام حقوق بین‌الملل به طور کلی و در نظامهای حقوق بین‌الملل بشر و بشردوستانه به طور خاص دانست. این نهادها با کارکردها و اهداف متعددی تشکیل می‌شوند (دلآوری: ۱۳۸۸: ۱۵۷-۱۵۵). گاهی هدف تهیه گزارشی از سوی نهاد تحقیق است که به افزایش آگاهی بین‌المللی در مورد نقض شدید ارزش حمایت شده حقوق بین‌الملل در کشور خاصی یا توسط کنشگر خاصی کمک کند.

در هر صورت منصرف از این که نهاد حقیقت‌یاب با چه هدف و مأموریتی تشکیل می‌شود، فرایند حقیقت‌یابی در حوزه حقوق بشر و حقوق بشردوستانه اصولاً یک فرآیند شبه قضایی است (رحمتی: ۱۳۹۵: ۱۴۵). می‌توان گفت هر چند فرایند حقیقت‌یابی به طور دقیق یک رسیدگی قضایی یا متأثر از معیارهای دقیق چنین رسیدگی نیست، اما یک کمیته یا مأموریت حقیقت‌یاب باید در صورت لزوم از قواعد ماهوی و رویه‌ای حقوق بین‌الملل استفاده کند و چنین قواعدی را سرلوحه کار خود قرار دهد. برای نمونه در رویه‌های حقیقت‌یابی سازمان بین‌المللی کار نمونه‌هایی وجود دارد که به قواعد کلی حقوق بین‌الملل ارجاع می‌دهند.^۱ در پرونده‌های آفریقای جنوب غربی در سال ۱۹۶۶ وکیل اتیوپی و لیبیا با یادآوری اینکه قاضی سر جرالد فیتز‌موریس، ضمن اذعان به "اهمیت ملاحظات بشردوستانه و جامعه شناختی" در این پرونده، از خواهان‌ها خواسته بود تا شان دیوان را به عنوان یک مرجع قضایی مدنظر داشته باشند، اظهار داشت:

«خواهان‌ها می‌خواهند، ضمن این که به دیوان اطمینان خاطر می‌دهند، اظهار دارند که چنین ملاحظاتی که نزد دیوان دیوان مطرح شده از نظر خواهان‌ها منحصرأ مرتبط با ایفای کارکرد قضایی دیوان می‌باشند. البته که ملاحظات بشردوستانه و جامعه شناختی بخشی از

¹See Report of the ilo Mission to the Occupied Territories (1979), paras. 5 and 6; Commission of Inquiry concerning observance by Greece of Conventions Nos. 87 and 98 – Official Bulletin, Vol. LIV, No. 2 (1971), Special Supplement, Chapter 5 – examination of plea of exception by virtue of a state of emergency in terms of international custom (see particularly paras. 110 and 111); Commission of Inquiry concerning observance by Liberia of Convention No. 29 – Official Bulletin, Vol. XLVI, No. 2 (1963), Supplement II, paras. 384 and 386 – consideration of preliminary objections. See also the preamble to the ilo Declaration on apartheid – Official Bulletin, Vol. XLVII, No. 3, (1964), Supplement I.

پیشینه بین المللی این دعوا می باشند. این عوامل در تبلور همان موازین بین المللی که ما برای آن ها در زمینه روابط نژادی می مدعی هستیم، نقش مهمی ایفا کرده اند. تا آنجا که آن ها وارد فرآیندی شده اند که طی آن این موازین کیفیت حقوقی و جایگاه قواعد حقوق بین الملل را - بعنوان هنجار حقوقی - توسعه داده اند. با این وجود، در چارچوب دعوای حاضر، خواهان ها از دیوان می خواهند تا اصول و قواعد حقوقی سنت را در مورد تفسیر تعهدات مندرج در بند ۲ ماده ۲ سند قیمومت اعمال کند که از یک طرف غیرحقوقی یا فراحقوقی و از طرف دیگر تاسیسی نباشد بلکه حقوقی و سنتی باشد. در این راستا، خواهان ها یک نظریه حقوقی را مطرح کردند که وابسته به ملاحظات بشردوستانه و جامعه شناختی است که مبنای این اختلاف هستند و به توسعه قضاوت جامعه بین المللی کمک می کند. اما اظهارات خواهان ها صرفاً به تفسیر و اعمال بند ۲ ماده ۲ سند قیمومت در پرتو معیارهای عینی بستگی دارد اعم از این که این معیارها در قالب موازین بین المللی یا هنجارهای بین المللی یا هر دو باشند» (ICJ (Pleadings, ۱۹۶۶: ۳۶۱).

بنابراین، وکیل بخشی از خواهان ها در پرونده آفریقای جنوب غربی به خوبی تمایز بین رویکرد قضایی و شبه قضایی را تبیین و بر اهمیت مقررات و اصول حقوقی در تفسیر تعهدات ناشی از حقوق بین الملل تأکید کرد. هر نهاد حقیقت یابی، چه در قالب ماموریت، کمیسیون یا هیات، در زمینه حقوق بشر طبیعتاً از روشی شبه قضایی پیروی می کند و بنابراین باید ملاحظات بشردوستانه و جامعه شناختی ذریبط را در ماموریت خود مورد توجه کامل قرار دهد. رویکرد کلی چنین نهادی به مسائل حقوقی باید منعطف باشد و ضمن آنکه در فرایند حقیقت یابی به ملاحظات بشردوستانه توجه دارد، در عین حال از سازگاری با این فرایند با اصول دادرسی منصفانه نیز اطمینان حاصل کند. به نظر می رسد در این راستا موازین حقوق بین الملل مرتبط با حقوق بشر در این زمینه راهگشا می باشند.

پس از فوت ناگهانی یک دختر جوان در ۲۶ شهریور ۱۴۰۱ در ساختمان پلیس امنیت اخلاقی، اعتراضاتی در ایران آغاز شد که در نهایت با تحریک و حمایت برخی کشورهای خارجی از محدوده اعتراض فراتر رفت و به اغتشاش تبدیل شد. پس از آن در خصوص اتفاقات صورت گرفته در رابطه با این اغتشاشات، شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد با صدور قطعنامه ای اقدام به تاسیس «هیات مستقل بین المللی حقیقت یاب» نمود. این هیات ماموریت داشت در خصوص موارد ادعایی نقض حقوق بشر در ایران تحقیق کند.

کمیسیون‌های حقیقت‌یاب، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای نظام حقوق بین‌الملل، وظیفه بررسی، مستندسازی و ارزیابی نقض‌های حقوق بشر و حقوق بشردوستانه را بر عهده دارند. این کمیسیون‌ها با استفاده از قواعد و اصول حقوقی مشخص، تلاش می‌کنند تا واقعیات را آشکار کرده و زمینه لازم برای عدالت، پاسخگویی و پیشگیری از وقوع مجدد چنین مواردی را فراهم کنند. یکی از جنبه‌های اساسی عملکرد این کمیسیون‌ها، قانون ماهوی قابل اعمال است. این قانون مجموعه‌ای از قواعد و اصول است که کمیسیون‌ها در تجزیه و تحلیل وقایع و ارزیابی عملکرد دولت‌ها و دیگر بازیگران مورد استناد قرار می‌دهند.

با این حال، تعیین قانون ماهوی قابل اعمال همواره با چالش‌های مختلفی روبه‌رو بوده است. یکی از این چالش‌ها، تعارض میان قوانین داخلی کشورها و اصول حقوق بین‌الملل است. بسیاری از کشورها با ادعای حاکمیت ملی، قوانین داخلی خود را به‌عنوان مبنای بررسی معرفی می‌کنند، درحالی‌که کمیسیون‌های حقیقت‌یاب معمولاً بر اصول و قواعد بین‌المللی تأکید دارند. این تعارض، به‌ویژه زمانی که نظام حقوقی داخلی کشورها با استانداردهای بین‌المللی ناسازگار باشد، می‌تواند به نتایج متناقض و کاهش اعتبار کمیسیون منجر شود.

چالش دیگر، عدم شفافیت در تعیین معیارهای قانونی است. گاه مشخص نیست که کمیسیون‌های حقیقت‌یاب بر اساس چه مبنایی قوانین ماهوی را انتخاب می‌کنند. این عدم شفافیت، نه تنها بر مشروعیت و بی‌طرفی کمیسیون‌ها تأثیر منفی می‌گذارد، بلکه اعتماد عمومی به نتایج آن‌ها را نیز تضعیف می‌کند. افزون بر این، فشارهای سیاسی داخلی و بین‌المللی می‌تواند عملکرد کمیسیون‌ها را تحت تأثیر قرار داده و موجب شود که انتخاب قانون ماهوی تحت نفوذ قدرت‌های سیاسی قرار گیرد (Si r l eaf, ۲۰۱۴, ۲۳۰۹).

نمونه بارز این چالش‌ها در کمیته حقیقت‌یاب اخیر درباره ایران که توسط شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد تشکیل شده است، قابل مشاهده است. این کمیته وظیفه دارد موارد ادعایی نقض حقوق بشر در ایران را بررسی کرده و گزارش‌های خود را ارائه دهد. با این حال، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که این کمیته برای ارزیابی این موارد از چه قوانین ماهوی استفاده خواهد کرد؟ آیا این قوانین مطابق با استانداردهای بین‌المللی خواهد بود؟ یا اینکه تحت تأثیر فشارهای سیاسی، معیارهای متفاوتی اعمال خواهد شد؟

تحلیل دقیق قانون ماهوی قابل اعمال در کمیسیون‌های حقیقت‌یاب، به دلایل متعددی

ضروری است. نخست، این قوانین نقش مهمی در تضمین بی طرفی و شفافیت عملکرد این کمیسیون ها دارند. بدون یک چارچوب قانونی مشخص، امکان تفسیرهای نادرست یا جهت دار از وقایع افزایش می یابد. دوم، بررسی و تحلیل این قوانین می تواند الگویی برای سایر کمیته های حقیقت یاب فراهم کند که در مواجهه با چالش های مشابه قرار دارند.

سوم، کمیته حقیقت یاب ایران یک موضوع جدید و مهم در حقوق بین الملل معاصر است. بررسی عملکرد این کمیته و قوانین ماهوی مورد استناد آن، نه تنها می تواند به روشن تر شدن نقش این نهاد در حقوق بین الملل کمک کند، بلکه به درک بهتر از نقش کمیسیون های حقیقت یاب در تضمین عدالت و پاسخگویی نیز منجر می شود.

اهداف پژوهش حاضر به طور کلی عبارت اند از:

۱. شناسایی اصول و معیارهای تعیین قانون ماهوی در کمیسیون های حقیقت یاب.
 ۲. تحلیل عملکرد کمیته حقیقت یاب ایران در انتخاب و اعمال قوانین ماهوی.
 ۳. بررسی چالش ها و محدودیت های موجود در اعمال قانون ماهوی در کمیته حقیقت یاب ایران.
 ۴. ارائه راهکارهایی برای بهبود شفافیت و کارآمدی در انتخاب و اعمال قوانین ماهوی.
- نهادهای حقیقت یاب به عنوان سازوکارهایی برای بررسی انطباق یا عدم انطباق رفتار کشگران با حقوق بین الملل عمل می کنند. این نهادها از نظر ماهوی چه قواعدی را مبنای تحقیق خود قرار می دهند؟ به طور خاص، هیئت مستقل بین المللی حقیقت یاب در مورد ایران چه قوانینی را اعمال می کند و این قوانین تا چه حد با اصول و استانداردهای بین المللی سازگار است؟

مبانی نظری و پیشینه شناسی تحقیق

ماموریت های حقیقت یاب نقش بی بدیلی در جمع آوری اطلاعات، بررسی ادعاها و راستی آزمایی حقایق در حوزه های مختلف نظیر حقوق بشر، حل منازعات، حقوق بین الملل و موارد دیگر ایفا می کنند. این ماموریت ها متکی به اعزام افراد یا گروه هایی به مناطق مورد نظر هستند که از طریق جمع آوری داده ها، انجام مصاحبه با شاهدان و تجزیه و تحلیل شواهد، گزارش هایی بی طرفانه و دقیق از وضعیت موجود ارائه می دهند.

پیشینه ماموریت‌های حقیقت‌یاب به دوران باستان بازمی‌گردد، جایی که حاکمان سفیرانی را برای جمع‌آوری اطلاعات درباره سرزمین‌ها یا پادشاهی‌های رقیب اعزام می‌کردند. این روند در طول تاریخ تحول یافت و به جزء جدایی‌ناپذیر دیپلماسی مدرن و فرآیندهای حقوقی تبدیل شد (طاهره ربانی بیدرونی و عبدالمجید افروغ، ۱۴۰۱، ۳-۲).

در قرن نوزدهم، کمیسیون‌های تحقیق بین‌المللی برای بررسی نقض حقوق بین‌الملل و حقوق بشر شکل گرفتند. این کمیسیون‌ها زمینه را برای ماموریت‌های حقیقت‌یاب مدرن که توسط سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد، دادگاه کیفری بین‌المللی و نهادهای غیردولتی نظیر دیده‌بان حقوق بشر و عفو بین‌الملل انجام می‌شوند، فراهم کردند.

ماموریت‌های حقیقت‌یاب با کشف جنایات و مستندسازی نقض حقوق بشر، نقش مهمی در ارتقای شفافیت، پاسخگویی و عدالت داشته‌اند (Philip Alston, ۲۰۱۱, ۸۱-۸۵). برای مثال، این ماموریت‌ها در بررسی جنایات جنگی، نسل‌کشی و جنایات علیه بشریت در رواندا، یوگسلاوی سابق، سوریه و میانمار تاثیر بسزایی داشته‌اند. شواهد گردآوری‌شده توسط این ماموریت‌ها، به‌ویژه در دادگاه‌های بین‌المللی برای محاکمه عاملان و فراهم کردن نوعی عدالت برای قربانیان به کار رفته است.

علاوه بر حقوق بشر، ماموریت‌های حقیقت‌یاب در سایر حوزه‌ها نظیر حفاظت از محیط‌زیست، واکنش به بلایا و بهداشت عمومی نیز مورد استفاده قرار گرفته‌اند (Pallemmaerts, ۲۰۰۲, ۱۸-۲۰). به‌عنوان نمونه، ماموریت‌های حقیقت‌یاب برای بررسی نشت نفت، بلایای طبیعی و شیوع بیماری‌ها به‌منظور ارزیابی تاثیرات این موارد بر جوامع محلی و توصیه راهکارهای مناسب تشکیل شده‌اند.

در مجموع، ماموریت‌های حقیقت‌یاب نقشی کلیدی در ترویج صلح، عدالت و حقوق بشر در سراسر جهان ایفا می‌کنند. این ماموریت‌ها از طریق جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل سیستماتیک اطلاعات، بینش‌هایی ارزشمند ارائه می‌دهند که می‌تواند در تصمیم‌گیری‌های سیاسی، رسیدگی‌های قضایی و مداخلات بشردوستانه راهگشا باشد. به همین دلیل، حمایت از این مأموریت‌ها برای ارتقای پاسخگویی، شفافیت و احترام به کرامت انسانی ضروری است.

با وجود اهمیت گسترده ماموریت‌های حقیقت‌یاب، بررسی‌های علمی موجود درباره آن‌ها همچنان محدود است. علیرغم اینکه این ماموریت‌ها به عنوان بخشی محوری از تلاش‌های صلح سازمان ملل متحد شناخته شده‌اند (Clayton & Dorussen & Böhmelt, ۲۰۲۱, ۱۷۳)، ادبیات تولیدشده در حوزه حقوق بین‌الملل به صورت منظم به مطالعه آن‌ها نپرداخته است. پژوهشگران حوزه روابط بین‌الملل عمدتاً بر محاکم بین‌المللی به عنوان ابزاری برای اجرای عدالت تمرکز کرده‌اند (Sikkink, ۲۰۱۱, ۲۱-۲۳)، درحالی‌که حقیقت‌یابی به عنوان بخشی از سازوکارهای اجرای قهری قواعد حقوقی مورد توجه کمتری قرار گرفته است (Lesch, ۲۰۲۳, ۴-۵).

به طور کلی، سه حوزه اصلی در ادبیات موجود درباره ماموریت‌های حقیقت‌یاب شناسایی شده است:

۱. رشد و گسترش کمیسیون‌ها و ماموریت‌های حقیقت‌یاب بین‌المللی: این حوزه به بررسی تاریخچه و توسعه این ماموریت‌ها اختصاص دارد.
۲. عملکرد و فعالیت این ماموریت‌ها: ارزیابی موفقیت‌ها و چالش‌های پیش روی آن‌ها.
۳. ارزیابی عملکرد ماموریت‌ها و کمیسیون‌ها: تحلیل میزان اثربخشی آن‌ها در دستیابی به اهداف تعیین‌شده.

اما علی‌رغم این تلاش‌ها، مطالعات جامعی که به صورت نظام‌مند به بررسی موازین حقوقی حاکم بر عملکرد این کمیسیون‌ها بپردازد، همچنان کمیاب است.

۱. مقاله «حقیقت و آشتی» (ابوالفضل دلاوری)^۱

در این پژوهش، نویسنده به بررسی نقش کمیسیون‌های حقیقت‌یاب در کاهش آثار خشونت‌ها و جنایات سیاسی و نظامی پرداخته است. این مقاله تأکید دارد که کمیسیون‌های حقیقت‌یاب اخیراً فراتر از شناسایی عاملان خشونت، به ابعاد روایتی و مصالحه‌محور حقایق نیز توجه کرده‌اند. با این حال، این پژوهش صرفاً به نقش سیاسی این کمیسیون‌ها پرداخته و به

^۱ دلاوری، حقیقت و آشتی: نقش کمیسیون‌های حقیقت‌یاب در حل منازعات سیاسی و بین‌المللی، پژوهش حقوق عمومی، ۱۳۸۸.

موازن حقوقی حاکم بر عملکرد آن‌ها توجه نکرده است.

۲. مقاله «کمیسیون بین‌المللی حقیقت‌یاب» (فرانسوا کریل)^۱

این مقاله به بررسی نقش کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در چارچوب کمیسیون‌های حقیقت‌یاب بین‌المللی می‌پردازد. نویسنده ابتدا به سازوکار تحقیق در کنوانسیون ۱۹۲۹ ژنو و سپس به کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو اشاره می‌کند. هرچند این مقاله چالش‌ها و محدودیت‌های پیش روی کمیسیون‌ها را به‌خوبی تحلیل می‌کند، اما همانند بسیاری از آثار دیگر، موازن حقوقی حاکم بر این نهادها به‌صورت جامع بررسی نشده است.

۳. کتاب «حقوق بین‌الملل و حقیقت‌یابی در حقوق بشر» (برتراند رمچاران)^۲

نگارنده این کتاب حقیقت‌یابی را در کانون حمایت بین‌المللی از حقوق بشر قرار داده است. او تأکید دارد که دولت‌ها غالباً سعی می‌کنند نقض حقوق بشر را از نظارت بین‌المللی پنهان کنند و در این راستا کمیسیون‌های حقیقت‌یاب، به‌ویژه از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد، نقشی کلیدی دارند. این کتاب به بررسی سوابق و رویه‌های بین‌المللی کمیسیون‌های حقیقت‌یاب می‌پردازد اما به موازن حقوقی ناظر بر عملکرد آن‌ها توجهی نکرده است.

۴. مقاله «ماده ۹۰ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون ژنو» (جی. اشلی روچ)^۳

این مقاله به نقش کمیسیون بین‌المللی حقیقت‌یاب بر اساس ماده ۹۰ پروتکل اول الحاقی کنوانسیون ژنو می‌پردازد. هرچند این مقاله ابعاد حقوق بشردوستانه کمیسیون‌های حقیقت‌یاب را تحلیل می‌کند، اما باز هم بررسی موازن حقوقی عمومی این نهادها را مدنظر قرار نداده است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، پژوهش‌های موجود هرچند به ابعاد مختلفی از ماموریت‌های حقیقت‌یاب پرداخته‌اند، اما هیچ‌یک به‌صورت جامع و نظام‌مند به بررسی

¹ Francoise Krill, The International Fact-finding Commission: the ICTCs Role, available at:

<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S002086040002341Xa.pdf>

² Bertrabd G. Ramcharan, International Law and Fact-Finding in the Field of Human Rights, Brill, 2014

⁴ J. Ashley Roach, The International Fact-Finding Commission: Artile 90 of Protocol I Additional to The 1949 Geneva Conventions, available at:

<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400023408a.pdf>

موازن حقوقی ناظر بر عملکرد این کمیسیون ها نپرداخته اند.

پژوهش حاضر با تمرکز بر موازن حقوقی حاکم بر فعالیت کمیسیون های حقیقت یاب بین المللی، تلاش می کند تا شکاف موجود در ادبیات علمی را پر کند. مهم ترین ویژگی این تحقیق، رویکرد حقوقی آن است که تلاش دارد مفهوم، مصادیق و نحوه کاربرد این موازن را تحلیل و تدوین کند.

در مجموع می توان گفت مأموریت های حقیقت یاب ابزارهای حیاتی برای حمایت از حقوق بشر، کاهش خشونت و ترویج عدالت در عرصه بین المللی هستند. هرچند پیشینه این نهادها و عملکرد آنها در ادبیات موجود بررسی شده است، اما مطالعات منسجمی که به چارچوب های حقوقی آنها بپردازد، همچنان نادر است. این پژوهش در پی آن است که با تمرکز بر این خلأ، نقش مهمی در توسعه دانش حقوق بین الملل ایفا کند و مبنایی برای تحقیقات آتی فراهم سازد.

روش شناسی تحقیق

روش تحقیق به صورت توصیفی- تحلیلی می باشد. در مرحله نخست، منابع حقوقی که مبنای تشکیل نهادهای حقیقت یاب قرار می گیرند، بررسی می شوند. سپس اصول حقوق بین الملل بشر که با عملکرد این نهادها مرتبط است، تحلیل می شود. در ادامه، رویه های بین المللی در موارد مشابه مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا چالش ها و محدودیت های موجود روشن شود. در نهایت، راهکارهایی برای ارتقای شفافیت و کارآمدی این کمیته ها ارائه می شود.

این پژوهش با تأکید بر بررسی کمیته حقیقت یاب ایران، تلاش دارد تا مبنای علمی و کاربردی مناسبی برای تحلیل عملکرد این نهادها فراهم کند و نقش آنها را در تقویت نظام حقوق بین الملل مورد ارزیابی قرار دهد.

روش گردآوری اطلاعات بصورت کتابخان های است. در این روش پژوهشگر به کتاب ها، رساله ها، پایان نامه ها، مقاله ها، گزارش های مربوطه و همچنین اسناد بین المللی و یا ملی مرتبط مراجعه می کند. پس از آن در پرتو روش تحقیق مذکور شده در بند فوق به تبیین و تحلیل اطلاعات و داده های گردآوری شده می پردازد. اگر چه ادبیات تولید شده در این خصوص تا حدودی قدیمی است، اما پژوهشگر تمام تلاش خود را بکار گرفته است تا جدیدترین

پژوهش‌های انجام شده در این زمینه را مورد استفاده قرار دهد.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

کمیته مستقل حقیقت‌یاب در مورد جمهوری اسلامی ایران- زین پس کمیته حقیقت‌یاب- از طریق قطعنامه س-۱/۳۵ شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد مصوب ۳ آذرماه ۱۴۰۱ تاسیس گردید (UN documents, ۲۳/۰۱۰/۹۵).

ماموریت کمیته حقیقت‌یاب

به موجب بند ۷ قطعنامه موسس این کمیته، از حیث زمانی در رابطه با موارد گزارش شده نقض حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با اعتراضات آغاز شده در ۲۵ شهریور ۱۴۰۱ دارای صلاحیت می‌باشد. از حیث مکانی خاک جمهوری اسلامی ایران تعیین شده است. ماموریت‌های زیر در دستور کار کمیته مزبور قرار داده شده است: (Independent International Fact-Finding Mission on the Islamic Republic of Iran, 1403)

الف) انجام تحقیقات جامع و مستقل در خصوص موارد گزارش شده نقض حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با اعتراضات آغاز شده در ۲۵ شهریور ۱۴۰۱ بویژه موارد نقض مرتبط با زنان و کودکان؛

ب) مشخص کردن حقایق مرتبط با این موارد گزارش شده نقض حقوق بشر و شرایط پیرامون آن؛

ج) گردآوری، منسجم کردن و تحلیل ادله و مدارک موارد نقض حقوق بشر و حفظ و نگهداری ادله و مدارک مزبور از جمله در راستای همکاری‌های احتمالی با هر گونه اقدامات حقوقی؛

د) تعامل با تمام افراد و نهادهای مربوطه، از جمله دولت جمهوری اسلامی ایران، دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل، گزارشگر ویژه در مورد وضعیت حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران، نهادهای مربوطه سازمان ملل، سازمان‌های حقوق بشری و جامعه مدنی.

بنابراین، ماموریت‌های کمیته به شرح فوق مشخص شده است. اعضای کمیته در ۳ دی ماه ۱۴۰۱ از سوی ریاست شورای حقوق بشر سه کارشناس جهت هدایت اجرای فعالیت این

کمیته منصوب شده است: سارا حسین (بنگلادش) به عنوان رئیس کمیته، شاهین سردار عالی (پاکستان) و ویویانا کستیسویچ (آرژانتین).^۱

منابع حقوق قابل اعمال

حقوق ماهوی که باید توسط یک نهاد حقیقت یاب اعمال شود، در وهله اول به سند موسس یا رژیم معاهداتی که نهاد مزبور در چارچوب آن تأسیس شده است یا هر مولفه ای در سند موسس آن بستگی دارد. برخی از نهادهای حقیقت یاب کم و بیش «ساختار یافته» هستند به این معنا که موضوع مربوط به رعایت یا عدم رعایت استانداردها یا تعهدات معین، در چارچوب قضایی یا شبه قضایی است. این در مورد پرونده های موجود در دیوان بین المللی دادگستری، کمیسیون های تحقیق مبتنی بر مقاوله نامه های سازمان بین المللی کار، شکایات مرتبط با ماده ۴۱ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و پروتکل آن، و پرونده های مبتنی بر کنوانسیون های منطقه ای حقوق بشر صادق است. (صفایی و همکاران، ۱۴۰۱، ۷ تا ۶۵) به عبارت دقیق تر، اولاً، منابع اولیه حقوق به صورت مشخص تری تعریف شده اند، حتی اگر در شرایط خاص، قواعد عمومی حقوق بین الملل نیز قابل اعمال باشند. به عبارت دیگر، در مورد این نهادها از پیش تعیین شده است که عملکرد آن ها تحت کدام قواعد ماهوی قرار می گیرد.

از سوی دیگر، رویه های دیگری، مانند آنچه در قطعنامه ۱۵۰۳ یا تحقیقات موردی که توسط سازمان ملل متحد یا آژانس های تخصصی انجام می شود، معمولاً دارای یک گستره عمومی تر و کمتر اختصاصی تر است که شامل آزادی بیشتر در استانداردهایی است که ممکن است در فرآیند ارزیابی در نظر گرفته شود و نیروی ضعیف تری تا آنجا که ممکن است آن استانداردها به عنوان اصول کلی به جای موضوع تعهدات الزام آور برای دولت مورد بررسی مورد استناد قرار گیرند (Rodley, ۲۰۱۲, ۳۲۶).

دوم این که، شاید یک نهاد حقیقت یاب لازم باشد قوانین کشور مربوطه را تا حدی که با استانداردهای بین المللی مربوطه مطابقت دارد، در نظر بگیرد (Wilkinson, ۲۰۱۲). سوم این که، اگر نهاد حقیقت یاب هیئتی است که پس از اعلام وضعیت حقوق بشر مورد بحث توسط رکن اصلی خود تأسیس شده است، عموماً باید با چنین اظهاراتی هدایت شود. برای مثال، یک

¹ <https://libraryresources.unog.ch/factfinding/asia>

هیئت حقیقت‌یاب در مورد وضعیت حقوق بشر در جنوب آفریقا باید بر اساس اعلامیه های حقوقی اساسی مجمع عمومی سازمان ملل متحد و سایر ارگان های اصلی سازمان ملل متحد در مورد وضعیت آن کشور هدایت شود (Lesch, ۲۰۲۳, ۵).

پیش از آن ذکر این نکته لازم است که سند موسس کمیته حقیقت‌یاب در مورد جمهوری اسلامی ایران قانون قابل اعمال را این گونه بیان کرده است: «حقوق بین‌الملل بشر، چارچوب حقوقی و قانون قابل اجرای کمیته را شکل می دهد. بویژه، جمهوری اسلامی ایران این اسناد را تصویب کرده است: میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی و فرهنگی، کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون بین‌المللی حذف تمام اشکال تبعیض نژادی و کنوانسیون حقوق اشخاص دارای معلولیت».

در سند موسس کمیته حقیقت‌یاب در مورد ایران، در بند ۳۰ (Independent International Fact-Finding Mission on the Islamic Republic of Iran، تصریح شده است: «در صورت مقتضی، کمیته حقیقت‌یاب همچنین دیگر تعهدات جمهوری اسلام ایران و سایر کشورها به موجب حقوق بین‌الملل را در نظر خواهد گرفت. در انجام این امر، کمیته حقیقت‌یاب معاهدات بین‌المللی و حقوق عرفی بین‌المللی را در صورت مقتضی از جمله در رابطه با جرایم تحت حقوق بین‌الملل را اعمال خواهد کرد».

در صورت مشخص نبودن قانون قابل اعمال و یا سکوت سند موسس، این سؤال مطرح می شود که نهاد حقیقت‌یاب باید چه مجموعه ای از حقوق ماهوی را اعمال کند؟

از آنجایی که هیأت های حقیقت‌یاب در زمینه حقوق بشر معمولاً باید با دیدگاهی شبه قضایی هدایت شوند، منابع حقوقی ذکر شده در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری به طور کامل برای فعالیت های آنها قابل استفاده است. رویه بین‌المللی از این دیدگاه حمایت می کند. در دعاوی مربوط به پرونده آفریقای جنوب غربی، خواهانها تلاش کردند تا وجود هنجار عدم تبعیض در حقوق بین‌الملل را اثبات کنند. برای توجیه این هنجار، آنها به منابع مندرج در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری استناد کردند. در حال حاضر همه کشورها عضو سازمان ملل متحد هستند و بنابراین ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری برای آنها الزام آور است. در این ماده معاهدات، عرف و اصول کلی حقوقی به عنوان منبع حقوق بین‌الملل مشخص شده اند.

در میان معاهدات بین المللی، منشور سازمان ملل حداقل به چهار دلیل مستحق توجه ویژه است: اول اینکه عملاً همه دولت ها آن را پذیرفته اند. ثانیاً، رویه دیرینه و معتبری وجود دارد، از جمله دیدگاه دیوان بین المللی دادگستری، مبنی بر اینکه مفاد حقوق بشری منشور نمایانگر قوانین عرفی بین المللی است. ثالثاً، مفاد حقوق بشری منشور بارها توسط دیوان بین المللی، مجمع عمومی، شورای امنیت، شورای اقتصادی و اجتماعی، شورای حقوق بشر و سایر ارگان های بین المللی مورد استناد قرار گرفته است. چهارم، مفاد حقوق بشری منشور در مجموعه ای از اسناد بین المللی از قبیل اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق های بین المللی حقوق بشر و کنوانسیون بین المللی رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی، انعکاس یافته است که ممکن است در تعیین محتوای عملی و معنای مفاد حقوق بشر منشور مورد استفاده قرار گیرد. در رابطه با حقوق عرفی بین المللی، یکی از مراجع اشاره کرده است که استاندارد بین المللی که به طور سستی توسط دادگاه ها و دادگاه های بین المللی استفاده می شود، معیاری کلی برای رفتار متمدنانه با افراد بود - معیار تمدن - که معیاری قابل اجرا برای رفتار دولت ها در موضوع حقوق بشر، نه تنها در زمینه های مدنی، بلکه در زمینه های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز می باشد (Vázquez-Bermúdez, ۲۰۱۹). به علاوه، این استاندارد، بر اساس قوانین موضوعه و رویه واقعی جامعه عادلانه جامعه جهانی، در واقع هرگونه صلاحیت بین المللی را ارائه می دهد که ممکن است برای قضاوت درباره رفتار دولت ها در زمینه حقوق بشر مورد استفاده قرار گیرد.

نتیجه گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه گیری: به موجب تحقیق حاضر، کمیته ها، کمیسیون ها یا مأموریت های حقیقت یاب باید بر مبنای اصول حقوق بین الملل و در چارچوب حاکمیت قانون تشکیل شوند. این الزام، ناشی از اصل بنیادین حاکمیت قانون است که مبنای مشروعیت هرگونه اقدام حقوقی و شبه حقوقی در نظام بین المللی محسوب می شود.

تشکیل مأموریت حقیقت یاب در مورد جمهوری اسلامی ایران، مشابه تعیین گزارشگر ویژه، از منظر حقوقی محل تردید جدی است. این اقدام نه تنها مغایر با اصول بنیادین حقوق بین الملل، از جمله اصل عدم تبعیض (یا منع برخورد گزینشی)، اصل بی طرفی و اصل حسن نیت است، بلکه اعتبار نهادهای بین المللی را نیز تحت تأثیر قرار می دهد.

حقیقت‌یابی، اصولاً یک فرآیند شبه‌قضایی محسوب می‌شود. از این رو، نهادهای حقیقت‌یاب در حوزه حقوق بشر باید مطابق با قواعد و موازین حقوق بین‌الملل هدایت شوند. با این حال، در موارد خاص، یک رویکرد منعطف می‌تواند توسط نهادهای حقیقت‌یاب اتخاذ شود، به‌ویژه هنگامی که ملاحظات بشردوستانه ایجاب می‌کند تا معیارهای قانونی سخت‌گیرانه به نفع دستیابی به حقیقت تعدیل شوند.

با وجود این انعطاف، قواعد رویه‌ای در حقیقت‌یابی بین‌المللی باید با اصول دادرسی عادلانه مطابقت داشته باشد. رعایت این اصول، شرط لازم برای حفظ اعتبار گزارش‌ها و نتایج مأموریت‌های حقیقت‌یاب است. عدم رعایت این اصول می‌تواند موجب خدشه‌دار شدن مشروعیت نهادهای حقیقت‌یاب و تضعیف اعتماد عمومی به این نهادها شود.

برای هدایت مأموریت‌های حقیقت‌یاب و تضمین سازگاری عملکرد آن‌ها با موازین حقوق بین‌الملل، منابع قانونی ذیل باید مورد توجه قرار گیرند:

۱. قواعد حقوق بین‌الملل معاهده‌ای

این قواعد، به‌ویژه معاهدات مربوط به حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، مبنای اصلی فعالیت نهادهای حقیقت‌یاب را تشکیل می‌دهند.

۲. سند مؤسس نهاد حقیقت‌یاب

مأموریت‌های حقیقت‌یاب باید مطابق با اهداف، وظایف و محدودیت‌های مشخص‌شده در سند مؤسس خود عمل کنند. این سند می‌تواند شامل قطعنامه‌های شورای حقوق بشر، شورای امنیت یا سایر نهادهای مرتبط باشد.

۳. مصوبات نهاد تأسیس‌کننده

دستورالعمل‌ها و مصوباتی که توسط نهاد تأسیس‌کننده مأموریت حقیقت‌یاب صادر می‌شوند، می‌توانند به‌عنوان راهنمای عملکرد نهاد مورد استناد قرار گیرند.

۴. قوانین داخلی کشور مربوطه

قوانین ملی تا جایی که با استانداردهای بین‌المللی سازگار باشند، می‌توانند در فرآیند حقیقت‌یابی مورد استناد قرار گیرند.

۵. قواعد ناشی از منابع دیگر حقوق بین الملل

این منابع شامل کنوانسیون های بین المللی، عرف بین المللی، اصول کلی حقوق، تصمیمات قضایی و آموزه های حقوق بین الملل می شود.

ب- توصیه ها در مورد مأموریت حقیقت یاب جمهوری اسلامی ایران

در رابطه با کمیته حقیقت یاب در مورد جمهوری اسلامی ایران، رعایت تمامی منابع قانونی فوق الذکر ضروری است. ارزیابی ها و بررسی های این نهاد باید بر اساس مقررات حقوق بین الملل مرتبط انجام شود. همچنین، اصول کلیدی نظیر بی طرفی، استقلال، حسن نیت و عدم جانبداری باید در تمام مراحل مأموریت رعایت شوند.

پیشنهاد می شود که جمهوری اسلامی ایران، ضمن اعتراض به تشکیل چنین نهادی، به صورت مستمر بر موارد زیر تأکید کند:

۱. هرگونه ارزیابی مأموریت حقیقت یاب که منجر به خدشه دار شدن حیثیت و اعتبار جمهوری اسلامی ایران شود، می تواند موجب مسئولیت بین المللی برای نهاد حقیقت یاب، نهاد تأسیس کننده آن و کشورهای حامی گردد.

۲. عملکرد نهادهای حقیقت یاب باید به گونه ای باشد که با استانداردهای بین المللی شفافیت، پاسخگویی و عدم تبعیض سازگار باشد.

حقیقت یابی به عنوان فرآیندی شبه قضایی، از اهمیت ویژه ای در نظام حقوق بین الملل برخوردار است. این فرآیند، تنها زمانی می تواند به نتایج معتبر و منصفانه دست یابد که مطابق با اصول حاکمیت قانون، بی طرفی و حسن نیت هدایت شود. مأموریت های حقیقت یاب باید به دقت بر اساس منابع قانونی معتبر طراحی و اجرا شوند تا از هرگونه آسیب به مشروعیت خود اجتناب کنند.

در مورد جمهوری اسلامی ایران، اعتراض به تشکیل نهادهای حقیقت یاب و تأکید بر رعایت اصول بنیادین حقوق بین الملل، نه تنها دفاعی قانونی در برابر اقدامات گزینشی و جانبدارانه است، بلکه می تواند به تقویت موقعیت ایران در عرصه بین المللی کمک کند.

منابع:

الف- فارسی

- دلاوری، ابوالفضل (۱۳۸۸)، حقیقت و آشتی: نقش کمیسیون‌های حقیقت‌یاب در حل منازعات سیاسی و بین‌المللی، *پژوهش حقوق و سیاست*، سال یازدهم، شماره ۲۶.
- رحمتی وند، علی (۱۳۹۵)، مراجع قضایی و شبه قضایی، *مجله علمی تخصصی پژوهش در فقه و حقوق*، سال اول، پاییز، صص ۱۴۵ تا ۲۲۶.
- صفائی، سیدحسین، محقق داماد، سیدمصطفی، درویش زاده، محمد و همکاران (۱۴۰۱). مسئله‌یابی حقوقی در ناآرامی‌های ۱۴۰۱ ایران. *فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی*، شماره ۱۶.
- طاهره ربانی بیدرونی و عبدالمجید افروغ (۱۴۰۱)، ماموریت‌های حقیقت‌یاب مستقل و راهکارهای نظارتی بررسی وضعیت‌های خاص حقوق بشر، *فصلنامه علمی حقوق و مطالعات نوین*، دوره ۳، شماره ۲.

ب- انگلیسی

- Alston, Philip (2011). Introduction: Commissions of Inquiry as Human Rights Fact-Finding Tools. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*.
- Cheng, B., (1968) "The contribution of international courts and tribunals to the protection of human rights under international customary law" in A. Eide and A. Schou (Eds.) *International Protection of Human Rights. Proceedings of the Seventh Nobel Symposium*, Oslo, pp. 167-176.
- Clayton, Govinda, Dorussen, Han and Böhmelt, Tobias (2021), "United Nations peace initiatives 1946-2015: introducing a new dataset," *International Interactions*, Taylor & Francis Journals, vol. 47(1).
- Higgins, R., (1963) *The Development of International Law by the Political Organs of the United Nations*.
- Krill, Francoise (1991), *The International Fact-finding Commission: the ICTCs Role*, available at: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S002086040002341Xa.pdf>

• Lesch, Max (2023), Contested Facts: The Politics and Practice of International Fact-Finding Missions, *International Studies Review*, Vol. 25, Issue 3.

• Pallemmaerts, Maguelonne Déjeant-Pons Marc (2002), *Human rights and the environment (Compendium of instruments and other international texts on individual and collective rights relating to the environment in the international and European framework)*, published by the Council of Europe with the collaboration of the Ministry of Social Affairs, Public Health and Environment of Belgium.

• Ramcharan, Bertrabd G. (2014), *International Law and Fact-Finding in the Field of Human Rights*, Brill.

• Roach, Ashley (1991), *The International Fact-Finding Commission: Artile 90 of Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions*, available at: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400023408a.pdf>

• Rodley, NS (2012), UN treaty bodies and the Human Rights Council. In: Keller H, Ulfstein G, eds. *UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy*. Studies on Human Rights Conventions. Cambridge University Press.

• Schwarzenberger, G. and E.D. Brown, (1976), *A Manual of Public International Law* (6th edition).

• Schwelb, E., “(1971)*The International Court of Justice and the Human Rights Clauses of the Charter*” 66 AJIL.

• Sikkink, Kathryn (2011), *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics*, New York: W.W. Norton and Company.

• Sirleaf, Matiangai V.S., 2014, “*The Truth About Truth Commissions: Why They Do Not Function Optimally in Post-Conflict Societies*,” Cardozo Law Review 35.

• Valticos, N., (1968) “The International Labour Organization: its Contribution to the Rule of Law and the International Protection of Human Rights,” *IX Journal of the International Commission of Jurists*.

• Vázquez-Bermúdez, Marcelo (20019), *First Report on General Principles of Law*, p. 25., available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n19/100/93/pdf/n1910093.pdf?OpenElement> (last visit January 15, 25).

• Wilkinson, Stephen (2012), *Standards of Proof in International Humanitarian and Human Rights Fact-Finding and Inquiry*

Missions, available at: https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman_files/Standards%20of%20Proof%20in%20Fact-Finding.pdf (last visit January 15, 25).

ج- گزارش‌ها

- Commission of Inquiry concerning observance by Greece of Conventions Nos. 87 and 98 –
- Commission of Inquiry concerning observance by Liberia of Convention No. 29 – Official Bulletin, Vol. XLVI, No. 2 (1963), Supplement II, paras. 384 and 386 – consideration of preliminary objections.
- <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g23/010/95/pdf/g2301095.pdf> (last visit January 15, 25).
- <https://libraryresources.unog.ch/factfinding/asia> (last visit January 15, 25).
- Independent International Fact-Finding Mission on the Islamic Republic of Iran, Terms of Reference, available at <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/ffmi-iran/FFM-Iran-TORs-EN.pdf> (last visit January 15, 25).
- Independent International Fact-Finding Mission on the Islamic Republic of Iran, Terms of Reference, available at <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/ffmi-iran/FFM-Iran-TORs-EN.pdf> (last visit January 15, 25).
- Official Bulletin, Vol. LIV, No. 2 (1971), Special Supplement, Chapter 5 – examination of plea of exception by virtue of a state of emergency in terms of international custom (see particularly paras. 110 and 111);

- Report of the ilo Mission to the Occupied Territories (1979), paras. 5 and 6;
- Secretary General of the United Nations. (2014). Statement attributable to the Spokesperson for the Secretary-General on the commission of inquiry on human rights in the Democratic People's Republic of Korea. 18February. at:
<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-02-18/statement-attributable-spokesperson-secretary-general-commission>

COPYRIGHTS

۲۰۲۵by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>